

УДК 37.035 (091)

Федяєва В. Л.

Федяева В. Л.

Fedyayeva V. L.

**Актуальні проблеми сімейного виховання в контексті історичної
ретроспективи**

**Актуальные проблемы семейного воспитания в исторической
ретроспективе**

**Actual problems of family education in the context of historical
retrospection**

У статті розкриваються питання пошуку нових напрямів розробки національної системи виховання дітей і молоді, визначаються перспективні шляхи використання сімейного виховання в Україні.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, ціннісні орієнтації, історична ретроспектива, виховний потенціал.

В статье раскрываются вопросы поиска новых направлений разработки национальной системы воспитания детей и молодежи, определяются перспективные пути использования семейного воспитания в Украине.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, ценностные ориентации, историческая ретроспектива, воспитательный потенциал.

In the article the question of finding new directions of development of the national system of education of children and youth, defined prospective use of family education in Ukraine.

Key words: family, family education, values, historical perspective, educational potential.

Історичний шлях розвитку України свідчить, що найбільш стійким, соціально й духовно значущим елементом у вихованні особистості є сім'я. Саме ця суспільна інституція зберегла і залишила нам у спадщину тисячолітню народну культуру, цінності, якими, на жаль, не завжди вміємо скористатися повною мірою.

Через виховання в сім'ї зберігаються і передаються від покоління до покоління поняття про моральне й аморальне, про прекрасне й огидне, про особисте розуміння власного «Я» в суспільстві, отже, саме в сім'ї формуються ціннісні орієнтації дитини, пов'язані з багатьма чинниками соціально-політичного, соціально-економічного, соціокультурного розвитку суспільства.

У період суспільних перетворень в Україні ускладнилося життя сім'ї, послабився виховний вплив на дитину. Перехід економіки України на новий економічний шлях розвитку (на ринкові засади) призвів до різного розшарування сімей за рівнем їх прибутків, зруйнувавши ряд історично усталених ціннісних орієнтацій як дорослих, так і дітей.

Економічна, політична активність батьків знизила безпосередні контакти з дітьми, навіть звела їх до мінімуму, що певною мірою ускладнило процес сімейного виховання. Відбулося послаблення прийнятого зв'язку між поколіннями, утворився своєрідний виховний вакуум, який діти намагаються заповнити самостійно, у тому числі вдаючись до антисоціальних проявів.

Такий стан справ спрямовує науковців, учителів, соціальних працівників, батьків на пошук нових інноваційних підходів до вирішення нагальних питань виховання дітей у сім'ї.

Водночас у країні зростає кількість дітей-сиріт і їх перебування, навчання і виховання в дитячих будинках, школах-інтернатах не забезпечує повноцінного, гармонійного розвитку дитини та подальшого її входження в доросле життя. Зважаючи на це в Україні доцільно всіляко підтримувати створення дитячих будинків сімейного типу для дітей-сиріт та соціальних сиріт, тобто сприяти відтворенню багатодітної сім'ї, яка була характерна в

XIX – початку XX століття для України. Тому вивчення теорії та практики виховання в багатодітних сім'ях, питань опіки й опікунства, переваг і недоліків виховання дітей поза сім'єю дасть змогу розв'язати нагальні соціально-освітні запити, які постали перед педагогічною наукою і практикою в умовах сьогодення. Це сприятиме підвищенню ефективності науково-методичного забезпечення діяльності дитячих будинків сімейного типу, створення різноманітних технологій виховання дітей із урахуванням історичного досвіду української родини. Крім того, це слугуватиме успішній роботі з прийомними батьками таких дітей і дасть змогу повноцінної їх соціалізації.

Необхідність підвищити виховний потенціал сім'ї зумовлена тим, що сім'я як соціальний інститут несе відповідальність за весь комплекс відтворення людини, вона є для дитини мікромоделлю суспільства, через яку засвоюється його духовна культура. Тому визнання сучасної сім'ї як соціокультурного середовища виховання і розвитку дитини сьогодні є актуальною.

Не менш важливе значення має погодженість усіх соціальних ланок у формуванні особистості: сім'ї, школи та громадськості. Одним із шляхів невідкладного розв'язання цих завдань є реалізація сімейного виховання та освіти як важливої складової виховного процесу, забезпечення взаємодії сім'ї і школи в її широкому розумінні.

На сьогодні досить важливим для педагогічної науки є проблема збереження здоров'я дітей. Вона вийшла на перший план і є найбільш актуальною з огляду на той факт, що в нас практично немає здорових дітей у дошкільній та шкільній освіті. Отже, нагальним є вивчення історичного досвіду сім'ї, праць відомих учених, в яких насамперед наголошувалось на першочерговому завданні сім'ї – народити здорову дитину, зберегти її здоров'я через конкретну систему виховних впливів, навчити цінувати здоров'я впродовж усього життя, а батькам бути для них прикладом.

Одним із надійних джерел відродження і розбудови національної системи освіти й виховання взагалі і сімейного, зокрема, може стати історико-педагогічний аналіз його становлення і розвитку в Україні впродовж століть.

Звернутись до проблем сім'ї і сімейного виховання в історико-педагогічному аспекті спонукає й те, що протягом тисячолітнього розвитку суспільства сім'я була особливим об'єктом політики кожної держави, кожного уряду. Розглядалися ці питання у філософському, соціологічному, психологічному, культурологічному, педагогічному аспектах.

Аналіз філософської, соціально-психологічної, науково-педагогічної, історико-педагогічної літератури дає підстави говорити про необхідність ґрунтовного і всебічного вивчення історії розвитку та становлення сімейного виховання в Україні з метою усвідомлення сенсу історико-педагогічного досвіду минулого, змісту, форм і методів виховання дітей в українській сім'ї і визначення шляхів сучасного її розвитку та виховання дітей батьками.

Засвоєння традицій, звичаїв, змісту виховання дітей у сім'ї, просвітницького, науково-педагогічного доробку, накопиченого в Україні допоможе успішно розв'язати питання сімейного виховання, сприятиме пошуку нових напрямів розробки національної системи виховання дітей і молоді. Мета нашої публікації полягає в об'єктивному аналізі багатолітнього досвіду виховання дітей у сім'ї в різні історичні періоди й обґрунтування важливих питань сімейного виховання в контексті історичної ретроспективи.

На сьогодні актуальним і малодослідженим є розгляд теорії та практики виховання дітей у різних моделях сім'ї, зумовлену її соціальними функціями, що визначалися історично відповідним змістом і формою.

Підґрунтям дослідження генези сімейного виховання в контексті історичної ретроспективи є праці учених, які розкривають проблеми сім'ї, її функцій, моделей і відповідних моделей сімейного виховання: соціологів А. Антонова, С. Голод, Ю. Семенова, А. Харчева [1; 4; 17; 19]; філософів Ф. Арієса, В. Зацепіна, К. Юнга [3; 7; 23]; етнографів І. Кона, М. Мід,

В. Наулко [9; 14; 15]; психологів В. Дружиніна, Е. Ейдемільера, Е. Еріксона, М. Мацьковського, [6; 21; 22; 13]; істориків Т. Антонюк, М. Грушевського, М. Костомарова [2; 5; 10]; педагогів В. Кравця, А. Кузьмінського, В. Омеляненка, В. Постоного, С. Харченка [11; 12; 16; 20] та ін.

Вивчення вітчизняних і зарубіжних історико-педагогічних джерел, літератури з соціології та психології сім'ї, дисертаційних досліджень свідчить про актуальність дослідження як комплексного наукового аналізу, який забезпечив би прогностичність національної педагогіки в галузі сімейного виховання. Зокрема, цілісність історико-педагогічного дослідження дає змогу висвітлити питання виховання дітей у сім'ї системно, з урахуванням соціальних, культурологічних, демографічних, етнологічних, історичних і педагогічних аспектів.

Актуальним на сьогодні в контексті історичної ретроспективи є розгляд генези формування та розвитку структурно-функціональних моделей сім'ї та визначення особливостей виховання дітей у кожній із них. На особливу увагу заслуговує обґрунтування типології й відповідно до неї виокремлення провідних історично усталених концепцій сімейного виховання як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Подальшого наукового пошуку вимагає питання вивчення залежності виховної функції сім'ї від таких чинників, як: тип і структура сім'ї, місце і роль сімейного виховання у навчально-виховних системах країни.

Історіографічний пошук окресленої проблеми показав, що більшість наукових праць, монографій присвячені розгляду питань статусу сім'ї і шлюбу в історії суспільства еволюції сімейних стосунків, висвітленню структури, функцій сім'ї та шлюбу тощо.

Підручники з педагогіки, історії педагогіки, соціальної педагогіки висвітлюють окремі аспекти сімейного виховання, містять певні практичні рекомендації, поради щодо реалізації виховного впливу батьків на дітей. Такий стан висвітлення досліджуваної проблеми у навчально-педагогічній літературі актуалізує необхідність більш повного, комплексного, системного

історико-педагогічного розкриття сімейного виховання як загальнопедагогічної проблеми в навчальних посібниках, методичних рекомендаціях і впровадження теоретичних узагальнень і практичного досвіду в навчально-виховний процес школи, сім'ї, інших соціальних інституцій.

При цьому ми констатуємо, що ефективність виховання дітей у сім'ї, залежить від багатьох чинників, домінуючими серед яких є структура і тип сім'ї, реалізація основних її функцій, соціальні, педагогічні та психологічні складові. Соціальні чинники детермінують переосмислення цілей сімейного виховання з урахуванням соціального чинника, що передбачає складну діалектичну єдність загальнолюдських, національних та сімейних цінностей відображення цієї єдності в теоретичних і практичних підходах до розв'язання сучасних проблем сімейного виховання на ідеях історичного та етнопедагогічного минулого, його повноцінних репрезентацій у загальному виховному процесі.

Досягнення таких результатів можливе за умови ефективно-структурно-функціональної моделі сімейного виховання, що включає взаємозалежні і взаємопов'язані наукові складові:

– структурно-функціональну модель сім'ї, в якій відбувається процес соціалізації дитини, що залежить, з одного боку, від особистісних ресурсів сім'ї (повна чи неповна, багатодітна, наявність близьких родичів – братів, сестер, бабусь, дідусів), а з іншого – від стану здоров'я батьків, освіти, індивідуальних інтересів, батьківського авторитету, ставлення дорослих до молодших, соціального статусу сім'ї. Модель сім'ї включає її матеріальні ресурси (забезпечення дітей харчуванням, одягом, іграшками, книгами, спортивним інвентарем і музичними інструментами тощо, а також наявність у дітей окремої кімнати, куточка школяра та ін.);

– мету, що може бути різною за спектром, характером і змістом (формування гігієнічних, побутових навичок, культури поведінки і спілкування), фізичний, особистісний, розумовий розвиток; розвиток

окремих здібностей, умінь та навичок (гратися, слухати, говорити, читати тощо); трудову і професійну підготовку. Мета за змістом у сім'ї може бути просто інструментальною і спрямовуватися на досягнення конкретних результатів (допомога батькам у домашньому господарстві, підготовка до свята, догляд за молодшими тощо), а також доповнюється духовно-ціннісними складовими. Мета сімейного виховання не завжди відповідає суспільним нормам;

- завдання – забезпечення фізичного, соціального, психологічного, гармонійного, всебічного розвитку дитини;

- принципи і підходи, на яких базувалися наукові концепції сімейного виховання і реалізувалася практика виховання дітей у сім'ї (антропологічний підхід, принципи природовідповідності, культуровідповідності, народності, гуманізму, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, єдності виховання з життям, педагогічної взаємодії соціальних інституцій із сім'єю дитини, пріоритетності соціального досвіду дитини, ціннісно-змістовного спрямування виховання, соціальної єдності й співпраці, співтворчості);

- форми роботи (власне сімейні, під впливом школи, дитячих і молодіжних організацій);

- методи й прийоми виховання (приклад, педагогічна вимога), вправи (реалізуються через систему виховання), навіювання, словесні методи, доручення заохочення. Із позиції сьогодення, спираючись на історію, виокремлюємо такі групи методів: ідентифікація, орієнтація, адаптація, навіювання, презентація, фасилітація, інгібіція);

- умови реалізації сімейного виховання: педагогічні, суспільно-політичні, економічні, соціокультурні (педагогічна освіта батьків, розвиток сімейної педагогіки);

- практика сімейного виховання (історичний досвід, цінності, норми, ритуали, традиції, міжпоколінна наступність); особливості виховання у конкретних сімейних моделях – селянській, робітничій, інтелігенції, радянській тощо.

Зазначаємо, що на сьогодні йде інтенсивний пошук підвищення ефективності сімейного виховання. Так, систематизація праць у галузі сімейної педагогіки вітчизняних учених І. Беха, Л. Ваховського, В. Кравця, Т. Кравченко, Л. Хоружої, С. Харченка дала нам змогу виокремити провідні напрями цієї галузі педагогічного знання на сучасному етапі її розвитку: особистісно орієнтоване виховання дітей у сім'ї, підготовка дітей до шлюбу в умовах сім'ї, спільна робота сім'ї та школи; виховання в дусі національних цінностей; підготовка майбутніх учителів до роботи з батьками в умовах сьогодення тощо [18].

Аналіз становлення та трансформації інституту сімейного виховання у різні періоди розвитку нашого суспільства, урахування стану дослідження цієї проблеми сьогодні спрямовує науковців на комплексні дослідження з урахуванням досягнень методології соціології сім'ї, психології сім'ї, соціальної педагогіки, загальної педагогіки та історії педагогіки. Філософія освіти дає змогу до всебічного вивчення проблеми сімейного виховання на основах плюралізму, антропологізму, можливості виходу за власні межі наукового поля (сімейної педагогіки).

В умовах глобалізації феномен діалогу педагогічних течій, концепцій, процес адаптації до сучасних проблем сімейного виховання, трансформація національної свідомості в поглядах на теорію та практику виховання дітей у сім'ї є не зовсім дослідженим як в історії сімейного виховання взагалі, так і в контексті полікультурності, поліконфесійності сім'ї. Полікультурність у вихованні, зумовлена зокрема і глобалізаційними процесами, веде до постійних змін у теорії та практиці виховання дітей. Адже трансформація сім'ї, сімейного виховання, систем сімейного виховання кожного народу, країни є незаперечним явищем поєднання світової та національної традицій.

Проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики теорії та практики сімейного виховання як історико-педагогічного та соціокультурного явища. Перспективними визнаємо розгляд етнопедагогічних та релігійних особливостей сімейного виховання,

конфесійного впливу на виховання у сім'ї відповідно до етапів його історичного розвитку, вивчення інституту батьківства як феномена історико-педагогічного знання.

Список використаних джерел:

1. Антонов А. И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов) / А. И. Антонов. – М., 1998. – С. 159.
2. Антонюк Т. Д. Денаціоналізація системи відносин сім'ї і школи в умовах радянської в УСРР (20-ті – початок 30-х років ХХ століття) : дис. ... кандидата іст. наук : 09. 00. 12 / Т. Д. Антонюк; КНУТШ – К., 2005. – 217 с.
3. Ариес Ф. Возрасты жизни / Ф. Ариес // Философия и методология истории. – М., 1978. – С. 3 – 5.
4. Голод С. И. Семья и брак : историко-социологический анализ / С. И. Голод. : СПб., 1998. – 229 с.
5. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.
6. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 176 с.
7. Зацепин В. Н. Семейная жизнь как условие человеческого счастья / В. Н. Зацепин. – К., 1975. – 89 с.
8. Ковбас Б. Основи родинних взаємовідносин. Родинна педагогіка : в 3 т. / Б. Ковбас, В. Костів – Івано-Франківськ, 2006 – .–
Т.1. –2006. –288 с.
9. Кон И. С. Ребенок и общество : (Историко-этнографическая перспектива) / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
10. Костомаров Н. И. Домашняя жизнь русского народа / Н. И. Костомаров. – М. : Эксмо, 2008. – 672 с.
11. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.

12. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання : Навч. посіб. – К. : Знання, 2006. – 324 с.
13. Мацковский М. С. Социология семьи: Проблемы, теории, методологии и методики / М. С. Мацковский. – М., 1989. – 116 с.
14. Мид М. Культура и мир детства : избр. произв. / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
15. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине / В. И. Наулко – К., 1987. – 213 с.
16. Постовий В., Щербань П. Сім'я і родинне виховання : Концепція / В. Постовий, П. Щербань // Рідна школа. – 1996. – № 11 – 12. – С. 15 – 20.
17. Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи / Ю. И. Семенов. – М., 1974. – 74 с.
18. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ – ХХ століття) : монографія / В. Л. Федяєва. – Херсон : РІПО, 2010. – 348 с.
19. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР. Опыт социологических исследований / А. Г. Харчев. – М. : Мысль, 1964. – 325 с.
20. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в соціально-педагогічній діяльності / Харченко С. Я. – Луганск : Альма-матер, 2007. – С. 339 – 348.
21. Эйдемиллер Э. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – [2-е изд., расшир. и доп] . – СПб. : Питер, 1999. – 652 с.
22. Эриксон Э. Г. Детство и общество / Э. Г. Эриксон ; [пер. с англ.] . – [2-е изд., перераб. и доп] . – СПб. : ООО «Речь», 2000. – 416 с.
23. Юнг К. Конфликты детской души / К. Юнг. – М., 1995. – 204 с.